

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ СЕЛЯНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ 1939–1941 РР.

Володимир Старка,

*доктор історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка.*

Богдан Баран,

*аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей
історичних наук Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка.*

У дослідженні аналізується трансформація духовного життя сільського населення Східної Галичини упродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. Розкрито особливості радянської антирелігійної політики. Окреслено окремі аспекти адаптації місцевого населення до життя в умовах радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: Східна Галичина, селянство, духовне життя, радянський тоталітарний режим.

The study analyzes the transformation of the spiritual life of the rural population of Eastern Galicia during September 1939 – June 1941. The features of the Soviet anti-religious policy are revealed. Some aspects of adaptation of the local population to life in the conditions of the Soviet totalitarian regime are outlined.

Keywords: Eastern Galicia, peasantry, spiritual life, Soviet totalitarian regime.

Початок Другої світової війни та насильницьке приєднання території Східної Галичини до СРСР, зумовили початок глибоких трансформацій духовного сільських мешканців регіону. Сучасний стан розвитку української історичної науки акцентує увагу на глибокому вивченні ролі українських церков у формуванні національно-державницького світогляду українців протягом століть та боротьби за державність. У становленні української національної ідеї, виробленні державницької ідеології та консолідації українських національно-патріотичних сил велика заслуга належить українським церквам, в тому числі й греко-католицькій церкві.

Попри офіційний принцип відокремленості релігійних інституцій від держави, церква позитивно впливала на піднесення морального духу населення Східної Галичини. Окрім того, церковні структури докладали чималих зусиль для консолідації українського суспільства для боротьби з окупаційними режимами, часто розділяючи долю свого народу, при цьому відстоюючи християнські цінності. Актуальність дослідження зумовлена науковими та суспільно-політичними чинниками, зорієнтована, як на історичний, так і духовно-релігійний аспект діяльності церковних інституцій в умовах радянського тоталітарного режиму 1939–1941-х років.

Не можна стверджувати, що ціннісні ідеали суспільства можуть миттєво та кардинально видозмінитися, як за помахом чарівної палички. Разом з тим, зміна політичного режиму, безумовно приводить до деяких перетворень в історичній традиції, соціальній ментальності та повсякденному житті населення. Людина завжди пристосовується до нових умов життя, така її природа.

Події вересня 1939 – червня 1941 рр. зумовили ситуацію, при якій, за короткий проміжок часу, похитнулися чи почали розпадатися світоглядні ідеали,

котрі формувалися століттями. Під тиском нової культури та ідеології, руйнувався звичний спосіб життя сільської громади із усім його багатоманіттям.

Як зазначав А. Луначарський: «наше побутове будівництво не лише знищує релігію, як світло, повітря та дезінфекція знищує всяку заразу, сморід та бруд, але і побутове будівництво передбачає активну боротьбу з релігією для того, щоб вирвати з-під її влади мільйони розумів та сердець, які звільнилися від її яду, стануть нашими соратниками в подальшій боротьбі. Звичайно боротися з релігією фізичним насиллям, та глузом над нею не можна. Віруючі відчуваючи ненависть ще більше об'єднуються довкола своїх священиків та прірва між ними та будівництвом нового світу стає ще більшою» [8, с. 287].

Можна погодитися з тезою дослідника історії УГКЦ Б. Боцюрківа, що однією з ознак галицького буття є симбіоз української ідентичності та греко-католицизму, який протягом Другої світової війни пройшов суворе випробування [1, с. 25].

Процес входження Східної Галичини до складу УРСР супроводжувався тотальною радянською політизацією краю. Така трансформація відчутно позначилася на долі багатьох людей, руйнуючи усталений спосіб життя, ламаючи традиції тощо. У таких умовах, частина сільського населення, здебільшого декласовані елементи та пристосованці, вітали соціалістичні перетворення, інша частина, переважно прихильники радикального українського націоналізму, не сприйняла радянської дійсності, домінуюча ж більшість людей зайняла вичікувальну позицію та чекала рекомендацій з боку церкви.

Зміни моделі щоденного життя запропонованих радянською владою на новоприєднаних територіях передбачали встановлення державної монополії на всю гуманітарну сферу. Підпорядкувавши практично всі освітні, наукові, культурні інституції, влада розпочала духовні перетворення з метою формування нового радянського світогляду громадян. Основні завдання «культурної революції» у західноукраїнському селі були безпосередньо пов'язані з подальшим успішним впровадженням соціалістичного способу життя. «Звільнення від релігійного задурманення буде сприяти на селі розвитку колективізації, а звідсіль зростанню добробуту селян» – йшлося в одній із пропагандистських брошур. Далі автори посібника з атеїстичної пропаганди зазначали: «релігійність селянства має під собою ще й досі ґрунт в економічному укладі сільського господарства та культурному назадняцтві населення. Церква пустила глибоке коріння в сільський побут. З моменту народження (хрестини) до самої смерті й далі після неї (поминки). При проведенні антирелігійної пропаганди, все це повинно бути взято до уваги» [6, с. 5].

У вересні 1939 р. на території Східної Галичини діяло 2120 парафій греко-католицької церкви, які обслуговували 2030 священиків, прихожанами котрих було близько 3,1 млн. вірних [1, с. 28]. Що ж стосується православної церкви, то на території Східної Галичини до вересня 1939 р. налічувалося близько 8 парафій. Наприклад у Станіславській області до 1939 р. було лише дві православні сільські парафії у Снятині та Мнишині Коломийського повіту [3, арк. 110].

Голова Тернопільського обкому КП(б)У наголошував, що «під час антирелігійної пропаганди не можна переносити механічні форми і методи антирелігійної роботи. Буде неправильно, якщо ми зараз розпочнемо насаджувати клітини войовничих безбожників. Ви знаєте, що релігійний фанатизм ще сильно живе. Неможливо одразу всю цю справу поламати, і вийти з лекцією чи є Бог, чи нема. Потрібно розпочинати здалека, читати людям лекції з фізики, астрономії, природничих наук, перебудовувати поступово» [4, арк. 167].

Зважаючи на попередню суспільно-політичну активність греко-католицького духовенства, органи НКВС взяли їх під особливу «опіку». Радянська влада не могла пробачити галицьким священикам закликів до «війни проти радянського Союзу», котрі ті проголошували протягом 1930-х років під час богослужінь [10, с. 64].

Щоденне духовне життя селянина було наскрізь релігійним. Жодна подія в його житті, починаючи від «хрестин» і закінчуючи моментом коли священник «запечатував могилу» не обходилася без релігійних обрядів [7, с. 61].

У повсякденному житті традиційним вітанням українських селян було «Слава Ісусу Христу», а польських «Ні бенді похвальоне Єзус Христос» [5, с. 145]. З приходом більшовиків, у побут проникає нове вітання «Добрий день», яким як правило зверталися до вчителів і директора школи, а також сільського чи партійного керівництва [5, с. 119].

Радянська антирелігійна пропаганда на селі мала боротися не лише з релігією та її традиціями (звичками), але і з побутовими забобонами, що не завжди заохочували і священники.

Сільському населенню Західної України, більшовики запропонували змінити традиційні християнські цінності, на «Революційний соціалізм». Псевдо релігію, котра за визначенням філософа М. Бердяєва: «не економічним чи політичним вченням, а вірою, протилежною вірі християнській... Релігія соціалізму приймає спокусу перетворення каменю в хліб, спокусу соціалістичного чуда» [9, с. 320].

Навернення до нової духовної доктрини відбувалося різноманітними методами та засобами. Інструкції з проведення антирелігійної пропаганди рекомендували активістам в роботі із селянами широко застосовувати голосні читки антирелігійної літератури, бесіди, лекції, випуск стінгазет, оформлення кутків безвірників, постановку вистав, екскурсії тощо. Ціла армія різноманітних політруків, уповноважених, агітаторів у всіх населених пунктах чи не щодня проводила мітинги, збори, лекції тощо. Люди спочатку з цікавістю слухали промовців, згодом правда, ентузіазм відвідувати подібні заходи в місцевих згас. Під час мітингів, агітатори поширювали величезну кількість пропагандистської літератури, газет та листівок. Не забули і про портрети вождів партії, якими зарясніли фасади будинків, і котрими вщерть наповнювали адміністративні приміщення.

Сприяти викоріненню релігійної свідомості мало і впровадження нового побуту: зв'яздин, сімейних вечірок, радянських свят, свята першого засіву врожаю, громадські похорони, тощо.

В сільських клубах свідомість простого народу піднімали за допомогою демонстрації кінопродукції.

Крім кіносеансів, у сільських клубах відбувалися різноманітні лекторії, та практикувалися обговорення найважливіших документів та директив радянської влади. Особливо кількість їх збільшувалася перед виборами до органів влади. Люди ходили на подібні заходи, просто за право відвідувати в неділю службу [12, арк. 9 зв.]. Селян котрі ходили до церкви, стали залучати до понаднормових важких робіт в лісі, чи нараховували більші податки [11, арк. 75].

Антирелігійна пропаганда особливо посилювалася напередодні визначних релігійних свят, особливо перед Різдвом та Великоднем. Згадана вище інструкція з антирелігійної пропаганди рекомендувала радянським активістам на Великодні свята організовувати в селах паради фізкультурників і піонерів, спортивні змагання, ігри, радіоконцерти, організовувати масові співи революційних пісень, конкурси на кращого танцюриста, гармоніста тощо. Опікуватися подібними заходами мали створені за радянським зразком «Спілки воїновничих безбожників». Основною метою діяльності подібних товариств, була побудова безрелігійного, безвірницького комуністичного суспільства.

Антирелігійна кампанія у західноукраїнському селі набрала таких обертів, що єпископ ГКЦ Г. Хомишин у листі до нунція Ротти в Будапешті 6 серпня 1941 р. зазначав: «Навіть не можу дихати через терор і страх» [13, с. 932].

У збереженні духовних цінностей галицького селянства в умовах радянського тоталітаризму, визначна роль належить греко-католицькій церкві та її лідеру А. Шептицькому. Очевидно, світогляд селянина перебував у органічній єдності із вченням християнської церкви. Розрив із церковною традицією для

місцевого люду сприймався, як відізвання від чогось первородного, без чого не існує життя. Саме тому церква посідала особливе місце в духовному житті східногалицького села. Зрештою вона виступала не лише релігійною інституцією, але і уособленням українського національного духу.

Із відступом з території Східної Галичини більшовиків у червні 1941 р. духовні митарства селян не припинилися. У складному протистоянні радянського тоталітаризму та духовного світогляду села наступило нетривале затишшя перед великою бурею. Лідер греко-католиків передбачаючи прийдешні події, ще влітку 1940 р. зазначив: «радянська влада скоріше або пізніше розгромить нашу церкву. ...все діло, над яким я жертовно працював через усі літа лежатиме в руїні» [2, с. 40].

Література

1. Боцюрків Б. Українська греко-католицька церква і Радянська держава. Львів : Вид-во УКУ, 2005. 268 с.
2. Гайковський М. Греко-католицька церква як чинник українського державотворення (1946-1996). Берестейська унія (1595-1996): статті й матеріали. Львів : Логос, 1996. С. 38–56.
3. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 389. Оп. 2. Спр. 4. 140 арк.
4. Державний архів Тернопільської області. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 3. 187 Арк.
5. Західноукраїнські селяни в умовах суспільно-економічних трансформацій середини 1930-х–1950-х рр. Усна історія. В. В. Старка, П. С. Коріненко, В. А. Брославський. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 308 с.
6. Збірник матеріалів по антирелігійній пропаганді та організації гуртків «Безвірника» на селі. Дніпропетровськ, 1928. 32 с.
7. Логойда В. М. Громадянські свята радянського Закарпаття і подолання релігійних пережитків. Культура і побут населення українських Карпат (матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 60–65.
8. Луначарский А. В. Почему нельзя верить в Бога? Москва : «Наука», 1965. 443 с.
9. Оболонский А.В. Человек и власть: перекрестки российской истории. Москва : Наука, 2002. 457 с.
10. Соляр І. Між ідеями неогої польської держави і здобуття автономії. Проект «Україна». Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М.Р. Литвин; художн. – оформлювач О.А. Гугалова. Харків : Фоліо, 2017. С. 44–101.
11. Центральний державний історичний архів у м. Львів. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 31. 78 Арк.
12. Центральний державний історичний архів у м. Львів. Ф. 201. оп. 1. спр. 33. 66 Арк.
13. Церква і церковна єдність: Документи і матеріали 1899–1944. Т. 1. Львів : Свічадо, 1995. 456 с.

УДК 24

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР. НА ДОНЕЧЧИНІ: НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ІСТИНО-ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Андрій Фесенко,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії
Донецького національного технічного університету (м. Покровськ)*

Висвітлюються особливості антирелігійної політики радянської влади у другій половині 20-х років XX століття. Розкривається вплив органів радянської влади на виникнення та розвиток істино-православної церкви на території Донеччини. Визначається, що у період 1920-х років перед радянською владою стояло єдине завдання це знищення релігії як ідеології та створення створенню людини «нового типу».

Ключові слова: *антирелігійна політика, радянська влада, церковна інтелігенція, репресії, церковний рух.*